

Neolitička „koiné“ i minojska Kreta – prijedlog za razmišljanje

Jedna od tema vrijednih razmatranja niz je sličnih religijskih i kulturnih uzoraka koji su se pojavili u neolitičkim kulturama jugoistočne Europe te na minojskoj Kreti. Unatoč vremenskom razmaku i prostornoj udaljenosti sličnosti su primjetne, primjerice gradnja svetih prostora s klupom za svete predmete, rađenom od gline i nabijene zemlje te smještenom iza zid. Vidljive su paralele između ranog Cucuteni lokaliteta u Sabatinovki (Ukrajina) i Knosa. Figurine Božice i konsekrativni rogovi štovani su na oba prostora. Druga se paralela može vidjeti u figurinama jahača bikova na Kreti i u Gumelnița A2 kulturi (lokalitet Cascioarele, Rumunjska). Figura koja sjedi među bikovim rogovima ima dugu povijest tijekom neolitika prije nego li se pojavila u minojskoj civilizaciji. Jedno od mogućih objašnjenja bi bilo da su religijske strukture, kako se vidi na Kreti, proizašle iz supstrata neolitičke „koiné“ koja je stvorila brončanodobnu civilizaciju na Kreti, dok je u jugoistočnoj Europi nestala.

Jedna od tema koje smo primijetili i koja nam se činila vrijednom istraživanja cijeli je niz sličnih kulturnih i religijskih obrazaca koji se javljaju i u neolitičkim kulturama jugoistočne Europe i na Kreti. Vremenske razlike su znatne, civilizacijske također, ali sličnosti postoje. Ima ih dosta pa smo zato ovaj put izabrali samo dva tipična slučaja.

Prapovijesni nalazi Europe, Bliskog i Srednjeg istoka pokazuju neku vrstu neolitičke i religijske „koiné“ na golemom području starog svijeta. U eneolitiku se jedinstveni sistem počeo raspadati na regionalne i kulturne varijante, koje su iza sve razlike, imale mnogo više naslijeđenih zajedničkih odlika. U brončanom dobu već možemo govoriti o religijama u množini, ali se u njima vidi zajednički temelj. Upravo zahvaljujući tom nasljeđu iz nekadašnje „koiné“ možemo naći putokaze i u naoko dalekim, nepovezanim civilizacijama.

Kao prvi slučaj možemo uzeti konstrukciju svetišta. Kad je o Kreti riječ, rogovi i konsekrativni rogovi ne označavaju samo fasade, već se kao kulturni simbol nalaze i u svetištima. Glavna značajka svetišta je klupa od nabijene zemlje ili gline postavljena uz jedan zid. Na njoj se nalazi ono što je posvećeno, uzdignuto od svakodnevnog i odvojeno. To su uglavnom bili skromni idoli od terakote (npr. božice s uzdignutim rukama), a u takvom svetištu u Knosu nalazili su se konsekrativni rogovi i dvostruke sjekire (Sl. 1).¹

¹ GIMBUTAS 1982: 78, fig. 30; BURKERT 1990: 30.

Takva konstrukcija svetišta posve je uobičajena, kao i kulturni predmeti koji se ondje nalaze: obratimo pažnju na likove božice, u Knosu su u takvom svetištu bile i one slavne figurice žena sa zmijama.

Kad krenemo na drugi kraj svijeta u daleko starije vrijeme, prvu polovicu 5. tisućljeća prije Krista, na lokalitetu Sabatinovka naći ćemo nešto vrlo slično (Sl. 2). Sabatinovka pripada ranoj Cucuteni-Tripolje kulturi i nalazi se u Ukrajini. Tu je otkriveno svetište površine 70 m².²

Nasuprot ulazu nalazila se povišena platforma (oltar?) od gline. Uz nju je stajalo glineno prijestolje čiji naslon završava oblikom konsekrativnih rogova. Na platformi, a i drugdje u svetištu, nađene su 32 ženske figurice, pet je sjedilo na modelima prijestolja s naslonom s rogovima – to su minijature kopije prijestolja koje se u prirodnoj veličini nalazilo u svetištu (Sl. 3). S obzirom na nalaze ne bismo trebali sumnjati da je na velikom prijestolju sjedila svećenica koja je vjerojatno predstavljala Božicu. U svetištu je nađena i gomila posuda i jedna peć.³

Ovaj nas nalaz svojom konstrukcijom približava svetištima koja poznajemo iz kretsko-mikenskog svijeta – klupa od nabijene zemlje ili gline i oblutaka nalazi se uza zid nasuprot ulazu, a na njoj idoli, sveti predmeti, među njima i konsekrativni rogovi. U Sabatinovki imamo i klupu i idole i konsekrativne rogove na naslonu prijestolja uz klupu. Kao još jednu podudarnost dodajmo i to da jedna figurica u Sabatinovki u naručju drži zmiju.

Naročit detalj je prijestolje koje završava oblikom konsekrativnih rogova. Opće je mišljenje da na Kreti prijestolja nisu nikada ukrašavana rogovima, ali registriran je jedan model prijestolja čiji naslon završava u obliku konsekrativnih rogova, datiran u KM razdoblje – prodavao se na jednoj aukciji, tako da nije točno određeno niti odakle je, što ga stavlja pod sumnju.⁴ Iako na samoj Kreti nema paralele, ima je u mnogo ranijim razdobljima Podunavlja.

Klupe u svetištima nasuprot ulazu poznate su od ranog neolitika, naročito na Bliskom istoku i ne možemo ih sve nabrajati, ali spomenimo da je u građevini u Nevali Çori (Turska) uza stražnji zid bila klupa s monolitnim stupovima.⁵ U europskom neolitiku naći će se, na primjer, u vinčanskoj kulturi.⁶

Drugi primjer ovih sličnosti veoma je slavan. Ne moramo posebno govoriti o prizorima preskakanja bikova koji su sačuvani na Kreti. No, zajedno s tim prikazima imamo i likove koji se nalaze između bikovih rogova, leže ili sjede između

² GIMBUTAS 1982: 73, fig. 26; WHITTLE 1985: 153; ZBENOVIČ 1989: 110-111, sl. 72-73.

³ GIMBUTAS 1982: 72-73, fig. 25-26.

⁴ RUTKOWSKI 1981: 83, n.305.

⁵ MARANGOU i GRAMMENOS 2005: 1-40, 8, 18.

⁶ Ibid.13-14.

njih. Naročito lijepe primjerke imamo iz ranijih razdoblja u Mesari (Sl. 4: Porti; Sl. 5-6: Koumasa). Dativaju se u kraj 3. ili početak 2. tisućljeća pr. Kr.⁷

Paralelu bi predstavljao jedan izuzetan nalaz iz konteksta kulture Gumelnița A2, lokalitet Cascioarele. Na lokalitetu je nađeno svetište koje je imalo unutarnju strukturu nalik na prethodno opisane i sve se datira u 5. tisućljeće prije Krista. Tu je nađena jedna zoomorfna posuda, nažalost vrlo fragmentarna, koja je predstavljala neku životinju s rogovima, vjerojatno bovida. Rogovi nisu sačuvani. Među rogovima na čelu životinje noge su oštećene ženske figure (Sl. 7). Visina životinjske glave je 7,4 cm.⁸

Iz mikenskog kulturnog kruga potječe figurica od terakote, navodno nađena u grobu u Charvatiju u Atici (Sl. 8).⁹

Vidi se božica uzdignutih ruku kako sjedi na nekoj životinji. Neki su tvrdili da sjedi na konju na sedlu, ali Mylonas je mislio da to ne mora biti konj, nego da bi mogla biti i neka mitska životinja koja ne sjedi na sedlu nego na paru konsekrativnih rogova. Ako je tome tako, onda je ovo vrlo zanimljiva paralela nalazu iz Rumunjske – žena koja sjedi između rogova. U Cascioareleu božica sjedi između pravih rogova na glavi životinje, isto je na figurici iz Koumase, dok su u Charvatiju to konsekrativni rogovi.

Ako se vratimo u već spomenutu Sabatinovku, onda recimo da je u ranoj fazi (Sabatinovka II) svetišta na jednom kraju zgrade nađena velika bikovska lubanja s odlično sačuvanim rogovima, a na lubanji je između rogova bila postavljena glinena figurica žene koja sjedi.¹⁰

Imamo dojam da je ista religiozna predodžba božanstva među rogovima prešla dug put razvoja i izgleda kao da kretske simboli i prikazi sežu duboko u neolitičko nasljeđe Stare Europe i u njezine rituale i predodžbe.

Strukturalnu paralelu ovome što smo spominjali čini jedan nalaz također iz kulture Cucuteni. Glava bika izrezana je od jednog plosnatog komada kosti, a odskače po tome što je na gubici točkicama načinjen ženski lik s uzdignutim rukama. Ženino je tijelo prikazano shematski u obliku klepsidre (Sl. 9). Nađena je u pećini Bilce Zlote u sjeverozapadnoj Ukrajini zajedno s drugim predmetima Cucuteni B kulture. Istraživanja su bila krajem 19. i početkom 20. st.¹¹

⁷ ZERVOS 1956: fig. 279-280: Koumasa, SM I; fig. 285: Porti, SM I.

⁸ DUMITRESCU 1977: 577-583; CIUGUDEAN 1986: 1-18, 4, fig. 2/9.

⁹ MYLONAS 1966: 154, fig. 118.

¹⁰ MAKKAY 1978: 1-36, 14; MARANGOU i GRAMMENOS 2005: 13.

¹¹ SOUDSKY i PAVLU 1966: 91-105, 117; GIMBUTAS 1982: 293, pl. 178.

Ova glava potiče mnoge pretpostavke. Pokazuje već znani direktan odnos između Božice i bika i po tome je slična glavi iz kulture Gumelnița iz Cascioarelea – i ovdje na bikovoj glavi između rogova dominira ženski lik.¹²

Dva navedena primjera nisu samo sličnosti – to su strukturalne paralele, koje kreću od kasnog neolitika jugoistočne Europe, preko srednjeg do kasnog brončanog doba. To je golemi vremenski raspon i ovdje se daje prijedlog za razmišljanje: Koje su veze? Postoje li veze i kako se teorijski mogu definirati?

Jedan od prijedloga je da su strukture koje vidimo na Kreti proizašle izravno iz neolitičke „koiné“. Dok je razvitak kasnoneolitičkih kultura u Europi bio zastavljen i njegov smjer promijenjen tijekom eneolitika (zašto, to je pitanje za neku drugu priliku), na Kreti se to nije dogodilo i tu je staroeuropski svijet izrastao u brončanodobnu civilizaciju, što se na europskom kopnu nije dogodilo. Stare su strukture na kopnu postupno nestale, no na Kreti su ostale i mijenjale su se tijekom civilizacijskog razvitka. Tako bismo mogli objasniti dva i pol tisućljeća vremenskog jaza između ovih odlika.

Možemo nadovezati i jednu teoriju novijeg datuma – onu o memima, zvanima i „virusi uma“. Pojam je izumio Richard Dawkins.¹³ Trebao je termin za nešto što će biti analogno genima: dok su geni konkretni paketi genetske informacije koji se prenose s bića na biće, memi su apstraktni paketi informacija. To su motivi, priče, ideje. Iako geni mogu objasniti fizičku evoluciju, ne mogu objasniti evoluciju kulture i zato je Dawkins pretpostavio „replikatore“, tj. nešto što bi se moglo kopirati i prenositi s organizma na organizam baš kao što se prenose geni. To su apstraktni entiteti, tj. *ideje*. Kako geni prelaze kroz genetski pul, Dawkins je dalje pretpostavio da se tako i memi razmnožavaju u pulu i preskaču od jedinke do jedinke preko procesa koji se može nazvati *imitacija*. Pozivajući se na Dawkinsove meme Gordon Campbell je to primijenio na antičku književnost i mitologiju: neke slike su tako česte i poznate antičkim ljudima da su se mogle nazvati *pozadinskom tradicijom antičke misli*.¹⁴ Mi bismo to primijenili na ove religijske strukture, ne samo na ideju Velike Majke, nego i na njezine simbole, u ovom slučaju rogove bovida i zmije.

Još jedna nova teorija dobiva zamah u postmodernoj kritici. To je teorija *podanka/rhízome*. Nastala je u djelu Deleuza i Guattarija¹⁵, ali se primjenjuje u raznim područjima duhovnog stvaranja. Oni suprotstavljaju ideju *podanka/rhízome* klasičnoj metafori „stabla“ koju smatraju sistemom koji nikad nije dobro razumio

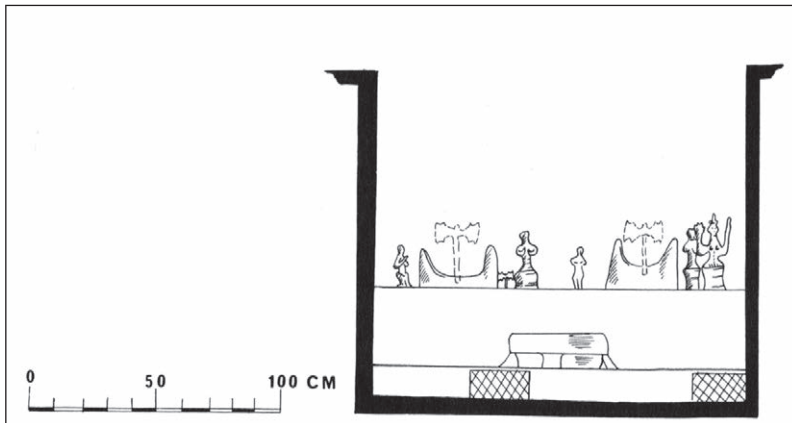
¹² O odnosu božice i bika vidi i NICOLAU I MARTI 2003: 20-24, CARBONELL i MARTÍN I UIXAN 2003: 52-59.

¹³ DAWKINS 1986: poglavlje 5.

¹⁴ CAMPBELL 2002: 1-32, 5 id. <http://www.leeds.ac.uk/classics/lics>, 12. 1. 2009.

¹⁵ DELEUZE & GUATTARI 1987.

viševrstnost.¹⁶ To je teorija koja kaže da *podanak/rhizome* povezuje svaku točku sa svakom točkom, nema početka ni završetka, samo linije povezivanja i to je istinska množina. Isto tako nude ideju *podanka/rhizome* kao ideju porijeklom s Istoka, koja se suprotstavlja zapadnoj ideji stabla i korijena, koja naglašava hijerarhiju i porijeklo od jedne točke do druge. I dok arborealni sistem obilježava zapadnu misao, ideja *podanka/rhizome* obilježava istočnu misao.¹⁷ Ukratko: ne moramo imati izvor, početak i one koji su nešto „preuzeli“, već ideja može izroniti iz podanka na raznim mjestima i u raznim vremenima jer to „nije pitanje ovog ili onog mjesta na zemlji, ili nekog trenutka u povijesti, a još manje pripada ovoj kategoriji mišljenja. To je pitanje modela koji se stalno stvara i kolabira i procesa koji stalno produžuje sam sebe, prekida se i ponovo počinje...“¹⁸

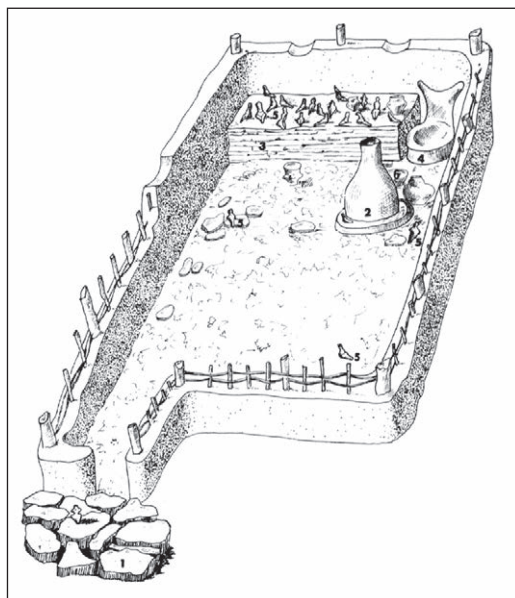

Slika 1: Rekonstrukcija svetišta iz Knosa, KM III period
(GIMBUTAS 1982, n. 1, 78, fig. 30)

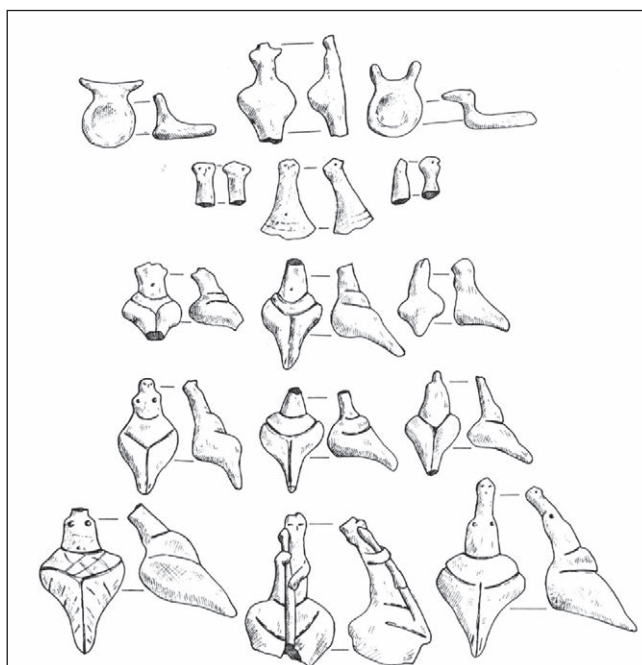
¹⁶ MCAVAN 2007: 3-5. <http://researchrepository.murdoch.edu.au/188/1/02Whole.pdf>, 2.12.2010.

¹⁷ MILLER 1993: 6-35, 11. Na tom mjestu Miller ideju *rhizome* zove „jednim od ključnih predodžbi-koncepta u Deleuzovoj i Guattarijevoj golemoj torbi intelektualnih trikova“ (*one of the key image-concepts in Deleuze and Guattari's huge bag of intellectual tricks*).

¹⁸ MILLER 1993: 14, 32. U biti riječ je samo o postmodernom preformuliranju već odbačene teze Carla Gustava Junga o kolektivno nesvjesnom i arhetipovima, o zajedničkom vrelu iz kojeg se crpe neke osnovne ideje. Čitav ovaj niz ideja nastao je na pokušaju da se zaobiđe bilo kakav razgovor o preuzimanju kulturnih odlika, nasljedovanju ili, ne daj Bože, pokretima stanovnika ili seobama.

Slika 2: Rekonstrukcija svetišta Cucuteni-Tripolje kulture iz Sabatinovke, rano 5. tisućljeće pr. Kr. (GIMBUTAS 1982, n. 1, 73, fig. 26)

Slika 3: Sabatinovka, crtež figurica iz svetišta, jedna od žena drži zmiju u naručju (GIMBUTAS 1982, n. 1, 73, fig. 26)

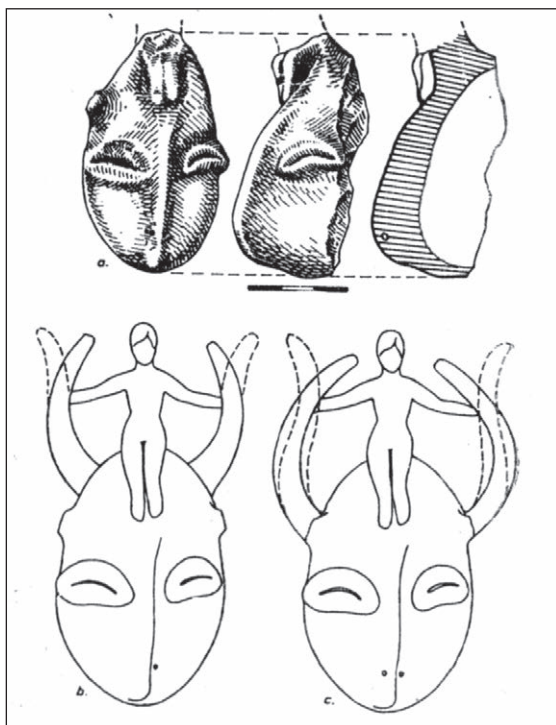
Slika 4: Figurica bika i ljudski lik koji mu visi na rogu, Porti, Kreta, SM I period
(ZERVOS 1956, n. 5, fig. 285)

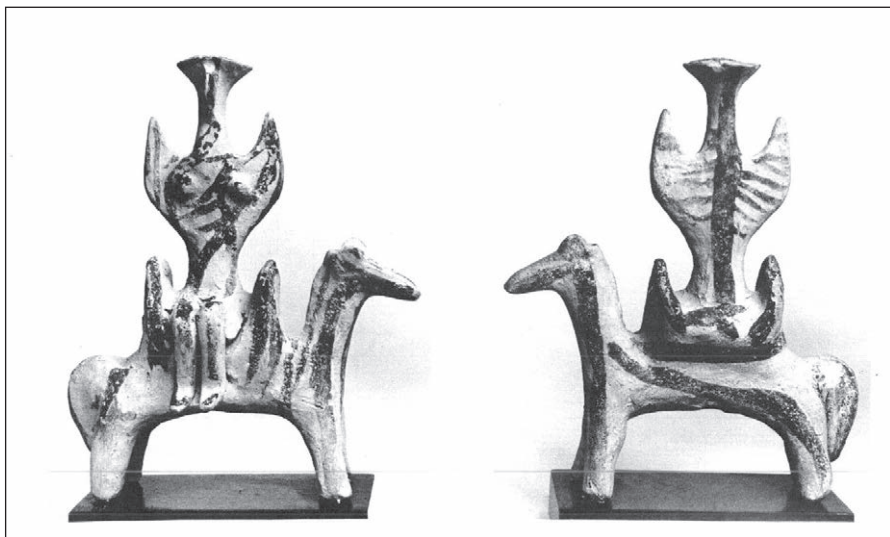
Slika 5: Figurica bika i ljudski likovi na rogovima, Koumasa, Kreta, SM I period
(ZERVOS 1956, n. 5, fig. 279)

Slika 6: Detalj figurice iz Koumase (ZERVOS 1956, n. 5, fig. 280)

Slika 7: Zoomorfna posuda iz Cascioarele, kultura Gumelnița A2 (DUMITRESCU 1977, n. 6, fig. 1)

*Slika 8: Figurica iz Charvatija: žena sjedi na životinji
(MYLONAS 1966, n. 7, 154, fig. 118)*

Slika 9: Glava iz Bilce Zlote, Cucuteni B (GIMBUTAS 1982, n. 1, 293, pl. 178)

Bibliografija

- BURKERT, Walter. 1990. *Greek Religion, Archaic and Classical*, trans. J. RAFFAN, Harvard: Harvard University press (1. izd. 1985, njem. izd. 1977).
- CAMPBELL, Gordon. 2002. Lucretius and the Memes of Prehistory. *Leeds International Classical Studies, Discussion Paper 1*, 1-32.
- CARBONELL, Eudald i MARTÍN I UIXAN, Josep. 2003. The Bull in Prehistory: Being and Image. *The Bull in the Mediterranean World, Myths & Cults*, Katalog izložbe, Athens. Barcelona, 52-59.
- CIUGUDEAN, Horia Ion. 1986. Animal depictions on the territory of Romania from the neolithic to the Iron Age. *Cultural Attitudes to Animals, Including Birds, Fish and Invertebrates*, I-III, The World Archaeological Congress, 1-7 September 1986. Southampton, 1-18.
- DAWKINS, Richard. 1986. *The Blind Watchmaker*. Harlow: Longman.
- DELEUZE, Gilles i GUATTARI, Felix. 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, trans. Brian MASSUMI, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- DUMITRESCU, V. 1977. A propos d'un fragment de vase zoomorphe d'un type insolite trouvé à Cascioarele. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*. 28/4, București, 577-583.
- GIMBUTAS, Marija. 1982. *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC. Myths and Cult Images*, London: Thames and Hudson.
- MAKKAY, J. 1978. Mahstein und das rituale Mahlen in den prähistorischen Opferzeremonien, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30, 1-36.
- MARANGOU, Christina i GRAMMENOS, Dimitris. 2005. 'Monumentality', Functionality, Animality: On an Unusual Prehistoric Clay Head from Central Macedonia, Greece, and Its Implications. *The Annual of the British School at Athens* 100, 1-40.
- MCAVAN, Em. 2007. *Popular Culture Spirituality in the Genres of Science Fiction, Fantasy and Fantastic Horror*, Diss. Murdoch.
- MILLER, Christopher L. 1993. The Postidentitarian Predicament in the Footnotes of A Thousand Plateaus: Nomadology, Anthropology, and Authority. *Diacritics* 23/3, (*Histoires Coloniales*).
- MYLONAS, G. 1966. *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton: Princeton University Press.
- NICOLAU I MARTI, Antoni. 2003. Bulls Image and Cult in the Ancient Mediterranean: *The Bull in the Mediterranean World, Myths & Cults*, Katalog izložbe, Athens. Barcelona, 20-24.
- RUTKOWSKI, Bogdan. 1981. *Frühgriechische Kultdarstellungen*, Berlin: Mann.
- SOUDSKY, B. i PAVLU, I. 1966. Interpretation historique de l'ornement linéaire. *Památky archeologické* 57/1, 91-125.
- WHITTLE, Alisdair. 1985. *Neolithic Europe, A Survey*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ZBENOVIČ, V. G. 1989. *Ranii etap tripoljskoi kulturi na territorii Ukraini*, Kiev.
- ZERVOS, Christian. 1956, *L'Art de la Crète, néolithique et minoenne*, Paris: Cahier d'art.

Neolithic “koiné” and Minoan Crete – something to reflect upon

One of the topics worth considering is a series of similar religious and cultic patterns which appear in SE European Neolithic cultures and again in Minoan Crete. In spite of considerable time and spatial distances, the similarities are conspicuous, e.g. the construction of sacred spaces with the bench for sacred objects, made of clay and beaten earth, positioned by the wall. Parallels between early Cucuteni site of Sabatinovka (Ukraine) and Cnossos can be found. Goddess figurines and horns of consecration were venerated in both spaces. Another parallel can be seen in the figurines of bull-raiders in Crete and again in the Gumelnița A2 culture (site Cascioarele, Romania). The figure sitting between the bull's horns had a long history during the Neolithic before reappearing in the Minoan civilization. One possible explanation may be that religious structures, as seen in Crete, descended from the substrate of Neolithic “koiné”, which created a Bronze Age Civilization in Crete, while diminishing in SE Europe.

Key words: Crete, Minoan civilization, sanctuary, horns of consecration, Great Goddess, Sabatinovka, Cascioarele

Ključne riječi: Kreta, minojska civilizacija, svetište, konsekrativni rogovi, Velika Božica, Sabatinovka, Cascioarele

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

46

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2014.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 46

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrтко Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb

Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Lektura

Jadranka Brnčić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*